

УДК 33(=411.16)(477)''19/20''(092):081]:027.54.021:025.171](477.83-25)

**ЯКІВ ХОНІГСМАН ТА ЙОГО ЗБІРКА У ФОНДАХ
ВІДДІЛУ РУКОПИСІВ ЛЬВІВСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ
НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ імені В. СТЕФАНИКА**

Роман Дзюбан

*канд. іст. наук, старший науковий співробітник відділу рукописів
ЛННБ України ім. В. Стефаника*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8146-1287>

DOI: [https://doi.org/10.37222/2524-0315-2022-14\(30\)-10](https://doi.org/10.37222/2524-0315-2022-14(30)-10)

У зв'язку із зацікавленням єврейської громадськості своєю історією та культурою в Західній Україні постать економіста й дослідника історії єврейської спільноти Якова Хонігсмана виокремлюється особливо виразно. Мета і завдання статті — на історико-біографічному тлі здійснити огляд нещодавно опрацьованого особового архівного фонду, що зберігається у відділі рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника. До статті долучено перелік основних праць ученого.

Застосовано загальноісторичні та архівознавчі методи дослідження, а також біографічний метод і метод історичного джерела. Архів Я. Хонігсмана є корисним насамперед економістам, які вивчають економіку Західної України другої половини XIX – початку XX ст. (тодішньої Східної Галичини в складі Австро-Угорщини), аналізують процеси проникнення іноземного капіталу у промисловість Західної України. Мають вартість праці Я. Хонігсмана про життя й загибель (Голокост) євреїв під час німецької окупації Галичини в Другу світову війну, а також документи, які стосуються життя єврейської громади Львова після здобуття Україною незалежності.

Ключові слова: *Хонігсман, єврейська література, стародруки, рукописи, «Бней-Брит», рецензії, гето, українсько-єврейські відносини, листування.*

Постановка проблеми. Останніми роками зростає інтерес як широкої громадськості, так і наукової спільноти до культури національних меншин України. Тому й важливими стають розвідки, які висвітлюють процеси розвитку культур цих меншин й актуалізують напрями подальших досліджень у цій сфері. До підсумкових праць останнього часу належить монографія Віталія Коцура «Національні меншини України в контексті суспільно-політичних трансформацій 90-х рр. XX ст. – поч. XXI ст.» (Переяслав-Хмельницький, 2019) і колективна монографія «Національні меншини України в політичних процесах XX–XXI століть: стан і проблеми дослідження» (Київ, 2020).

Єврейська етнічна меншина є однією з найдавніших в Україні, оскільки відома ще з давньоруських часів. Кількість євреїв у середині минулого століття в Україні різко зменшилася внаслідок їхнього винищення німецькими нацистами під час Другої світової війни, а також вже за незалежної України через виїзд багатьох представників єврейського етносу на свою давню батьківщину — державу Ізраїль. Проте в пострадянських умовах незалежної української держави єврейська спільнота має кращі можливості розвивати свою національну культуру.

Метою статті і нашим завданням було на історико-біографічному тлі здійснити огляд особового фонду економіста й дослідника історії єврейської громади Східної Польщі і Західної України Якова Хонігсмана.

Методи дослідження. Застосовано загальноісторичні методи дослідження і метод історичного джерела, під час складання описів фонду вченого — архівознавчі методи дослідження, а біографічної довідки — біографічний метод. Для аналізу використано автобіографії, особисті документи, спогади, статті про Я. Хонігсмана та листування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Хонігсман¹ (Хонігсман, Гонігсман, Honigsman Jakub) Яків-Соломон Шмулович (Шмулевич, Шмулієвич, Самуїлович, Самійлович) (псевд.: Медовий Яків, Медовий С. Як., Я. Медовий, Я. Медовой, Я. Медовський, Миодовский Я. С., Іш двош, Isch-Dwosz; 29.12.1922 – 08.10.2008) — економіст єврейського походження, доктор економічних наук, дослідник історії Західної України та єврейської спільноти в Галичині.

¹ Хонігсман (з ідишу) — «медова людина».

Народився в єврейській родині найманого столяра і доньки рабина з Острова Любельського [11] в містечку Красностав (Красний Став)² у Люблінському воєводстві в Польщі. До 17 років проживав у Любліні. З трьох років навчався в єврейській початковій школі (талмуд-тора)³ при великій синагозі в Любліні. З семи років став «ешивебухер», учнем популярної Люблінської ешиви, де вивчав основи Талмуда. Провчився там менше року і, за наполяганням зведеного брата Мойсея, члена КПЗУ, був переведений до польської народної школи, т. зв. школи повшехної, в якій 1936 р. здобув неповну середню освіту [3, с. 4]. Продовжив навчання в майстра-ремісника кушнірської справи. За наполяганням того самого брата, який у 1937 р. поїхав до Іспанії, де загинув «в боротьбі проти фашизму» [9, арк. 4], почав відвідувати вечірню школу [9, арк. 8].

Наприкінці жовтня 1939 р. утік з окупованої нацистами Польщі до СРСР на територію Білорусі. Згодом, 29 грудня 2000 р., він пригадував: «Я пішов з дому, коли німці увійшли до нашого міста Любліна, був там до 23 жовтня. Цього дня я пішов із товаришами. Нелегально вже дістався Бугу. Під час переходу, точніше в день переходу кордону, нас захопили, мене вели на розстріл. Господарю-селянину над Бугом вдалося підкупити німецьку варту і нас відпустили»⁴ [5]. Спочатку працював у колгоспі, голодував. Звідти втік до міста Могильова, де спершу працював чорноробом — вантажником на швейній фабриці ім. Володарського (жовтень-грудень 1939 р.). Наприкінці 1939 р. йому вдалося скласти іспит і вступити на курси вчителів молодших класів з історії при Могильовському педінституті. Оскільки він російською мовою не володів, то після складання відповідних іспитів його залишили у Педінституті на другий курс, який закінчив у червні 1941 р. [9, арк. 8]. Згодом добре вивчив російську і переважно спілкувався нею. У листі до невідомого адресата 10 вересня 1992 р. Я. Хонігсман писав:

² В автобіографії 1995 (1998) р. Я. Хонігсман подав, що народився у м. Любліні [9, арк. 8].

³ Початкові школи талмуд-тора, на відміну від початкових приватних шкіл — хедерів, були громадськими. Їх створювали для підтримки бідних дітей, батьки яких не могли платити за навчання. За неперевіреними даними, Я. Хонігсман таки навчався у хедері.

⁴ Переклад із російської автора статті.

«Я викладаю по-польськи, по-українськи, але найкраще по-російськи. Трохи по-німецьки. Знаю ідиш»⁵ [6, арк. 6 зв.].

5 липня 1941 р. Я. Хонігсман останнім ешеленом покинув Могильов і приїхав до міста Куйбишева (тепер — Самара). З Могильовського педінституту він перевівся на третій курс історичного факультету Куйбишевського державного педагогічного інституту за спеціальністю історія, який закінчив із відзнакою, і рішенням Державної екзаменаційної комісії від 23 липня 1942 р. йому присвоєно кваліфікацію і звання вчителя середньої школи з історії [9, арк. 2].

У вересні 1942 р. Я. Хонігсмана мобілізували, і дирекція інституту скерувала його до військового училища. Але як вихідця з буржуазної Польщі його зарахували до трудової армії та відправили на пошуки родовищ уранової руди в пустелю Каракуми (за його особовим листком обліку кадрів у ЛННБ України ім. В. Стефаника — Нафтову експедицію «Наркомнефть ВНИИ (Всесоюзный Нефте-Исследовательский Институт)» у Коканді Узбецької РСР). Але насправді експедиція шукала уран [9, арк. 8].

Від жовтня 1943 р. до серпня 1944 р. працював у «ВНИИ Наркомнефть» у Москві, відтак два роки — у московській бібліотеці, де вивчав наукові матеріали, пов'язані з геологією, і перекладав з німецької і польської мов [9, арк. 8 зв.].

У серпні 1944 р. Я. Хонігсмана через хворобу виключили зі складу працівників експедиції. Приїхав у Київ до нареченої, з якою познайомився ще в Коканді [4, с. 4], вступив на четвертий курс історичного факультету Державного університету ім. Т. Г. Шевченка, де заочно навчався від серпня 1944 р. до травня 1945 р. [9, арк. 11]. Одружився з Нінель Венедіктовою [9, арк. 11], донька — Вікторія Яківна Венедіктова (1945 р. н.), вчителька середньої школи м. Львова.

9 травня 1945 р. приїхав до Львова і до квітня 1946 р. працював начальником Львівського обласного відділу виробництва «Союзутиль» у «Наркомлегпром». Але ця робота не була йому до душі. Познайомившись із відомим професором-арабістом Тадеушем Задецьким і керівником відділу єврейської літератури у Львівській бібліотеці АН УРСР, Я. Хонігсман зумів влаштуватися у цей відділ на роботу. Бібліотеку тоді очолював літератор і науковець Василь Щурат. Від квітня 1946 р. працював на посаді бібліотекаря,

⁵ Переклад із польської автора статті.

а від 16 травня 1946 р. (нак. № 135 від 18. V. 1946 р.) до 14 липня 1949 р. (нак. № 113 від 1.VII. 1949 р.) — старшого бібліотекаря відділу. Впродовж 1946 р. Я. Хонігсман і ще один співробітник відділу Вольфганг⁶ розшукували єврейську літературу в місцях, де німецькі нацисти вбивали євреїв, на різних складах, у підвалах і горищах. Зібрали велику кількість книжок з юдаїки різними мовами, а також стародруки й періодичні видання. На початку 1947 р. поет Давид Гофштейн привів у бібліотеку демобілізованого Веніаміна Вулаха⁷, якого відразу взяли на роботу до відділу. Перед війною він був членом КПЗУ, добре знав іврит та єврейську літературу. До Бібліотеки часто приїздили відомі єврейські письменники й вчені з Москви та Києва: Давид Гофштейн, Ісаак Фефер, Перец Маркіш, Ель Співак та інші, які у 1950–1952 роках загинули у сталінських казематах. У відділі вони зустрічалися з письменниками П. Козланюком, Я. Галаном, Д. Бандрівським, П. Гузюком, В. Беляєвим, П. Інгульським, З. Каменкович, С. Масляком, М. Романченком, М. Яцківим та іншими. У 1947 р. відділом почали цікавитися агенти КДБ. Про це дізналися співробітники відділу Вольфганг, адвокат⁸, а також проф. Т. Задерецький, які відразу почали готуватися до виїзду. «Вони запакували кілька скринь з цінною

⁶ Прізвище Я. Хонігсман не згадав.

⁷ Вулах Веніамін Львович (1912–1991) — бібліотечний працівник, викладач математики. Народився у м. Володимирі-Волинському в єврейській родині. Член КПЗУ. У 1931–1932 роках — завідувач бібліотеки ім. Переца в Ковелі на Волині. Закінчив математично-природничий факультет Варшавського університету (1932–1936). Був засуджений польською владою до ув'язнення за комуністичну діяльність. Від кінця 1939 р. до червня 1941 р. — викладач математики та директор середньої школи у м. Поричьку Волинської обл. Учасник війни. Від червня 1946 р. — старший бібліотекар єврейського відділу Львівської бібліотеки АН УРСР, від листопада 1948 р. до серпня 1949 р. — на цій самій посаді у відділі спецфондів. Брав участь у відборі стародруків із фондів бібліотеки колишнього львівського Оссолінеуму для передачі їх Польській Республіці у 1946 р. Упродовж 1949–1959 років — завсектору і заввідділу концентрації та обміну фондів. Співукладач бібліографічних покажчиків. 9 березня 1959 р. звільнений із роботи через виїзд до Польщі. Помер в Ізраїлі наприкінці листопада 1991 р.

⁸ Ім'я і прізвище Я. Хонігсман не згадав.

літературою і виїхали до Польщі». У кабінеті залишилися Я. Хонігсман і В. Вулах. Як пригадавав Я. Хонігсман⁹: «Через деякий час почалася “боротьба з космополітизмом”. Директором бібліотеки призначили Героя Радянського Союзу А. Одуху. Значну кількість літератури з нашого кабінету перетранспортували до “спецфонду” бібліотеки. Протягом 1948 року я і Вулах встигли опрацювати значну кількість книжок із наших фондів, які налічували понад 50 тис. томів. На початку 1949 р. ми вже довідалися про арешт великої кількості єврейської інтелігенції — письменників. Відчули, що незабаром можуть арештувати і нас. В. Вулах перейшов працювати в відділ концентрації бібліотеки. В кабінеті іудаїки залишився лише я один. [...] Весною 1949 директор бібліотеки А. Одуха наказав відправити велику кількість цінних стародруків до Київської бібліотеки Ак[адемії] Наук ім. Вернадського¹⁰, а частину передати до відділу рідкісної книги на вул. Лисенка, 14. Велику кількість єврейської літератури передали на бльову фабрику, де переробили на папір. Решту літератури перевезли до костела Іезуїтів, де книги гниють і зараз. В квітні 1949 р. сектор іудаїки та єврейської літератури був фактично ліквідований. Мене перевели працювати у відділ обслуговування читачів, а в липні 1949 р. я був зовсім звільнений з роботи. Ще раніше, в травні 1949 р. в педінституті, де я працював асистентом¹¹, відбулись партійні збори, на яких ректор Смолінський і дехто з моїх колег об’явили мене “космополітом” і навіть “сіоністом”. На цій підставі мене зараз же вигнали з роботи без мого увідомлення. Я став безробітним і з дня на день чекав арешту. Мене не арештували, але як стало відомо пізніше, я був “під колпаком КДБ”» [9, арк. 23–24].

Недовго працював у Львівському обласному державному архіві (нині — ДАЛО) у відділі господарських справ, а після звільнення, як подав в автобіографії, — через недовіру до нього як до єврея і колишнього громадянина Польщі [9, арк. 23–24] того самого

⁹ Спогади написані після 1994 р.

¹⁰ У 1948–1965 роках офіційна назва бібліотеки — Державна публічна бібліотека УРСР.

¹¹ Від вересня 1947 р. працював асистентом кафедри марксизму-ленінізму при Львівському педінституті. У 1949 р. проживав у Львові за адресою: вул. Вагугіна (тепер — Князя Романа), 11, кв. 18.

1949 р., коли працював асистентом у Львівському педінституті¹², був скерований, як це тоді практикували, у Щирецький район для участі в завершенні колективізації району¹³ [9, арк. 4]. Якою була участь інтелігенції в тодішній колективізації, гарно описав у спогадах відомий археолог Ігор Сवेशніков [10, с. XXVII–XXVIII].

Був учителем історії та німецької мови у школі села Сердиця біля Щирця, потім — директором у Щирецькій школі. Там працював дев'ять років, упродовж яких написав кандидатську дисертацію [9, арк. 4].

У 1956 р. одружився з Вількобрисською Ритою Михайлівною, 1930 р. н., родом із Мінська, з якою також мав доньку. Член КПРС з вересня 1952 року [9, арк. 53].

Дисертацію «Проникновение иностранного капитала в нефтяную промышленность Западной Украины (1873–1939 гг.)» (надрукована у 1958 р.) захистив у липні 1960 р. у Московському інституті народного господарства ім. Г. В. Плеханова (тепер — Російська економічна академія ім. Г. В. Плеханова) та отримав науковий ступінь кандидата економічних наук.

За рекомендацією Валентина Маланчука, тоді завідувача відділу науки і культури Львівського обласного комітету КПУ, поїхав на роботу до Дрогобича [9, арк. 4], де з 1 вересня 1961 р. викладав у Дрогобицькому державному педагогічному інституті ім. Івана Франка, працював старшим викладачем кафедри політекономії. 8 квітня 1964 р. став доцентом цієї кафедри [9, арк. 46]. Там написав докторську дисертацію. 1972 р. на засіданні вченої ради Вільнюського державного університету захистив дисертацію «Иностранный капитал в экономике Западной Украины в период империализма (до 1918 г.)» на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук. Кілька років поспіль Я. Хонігсман вів лекційний курс політекономії і економічної політики КПРС у вечірньому університеті марксизму-ленінізму при Дрогобицькому міськкомі КП України, курс лекцій з монополістичного капіталізму для вчителів історії і суспільствознавства шкіл Львівської області. Був

¹² 27 червня Я. Хонігсман вступив на перший курс мовно-літературного факультету Львівського державного педагогічного/учительського інституту, де, як засвідчує матрикул, вивчав англійську мову [9, арк. 15–15 зв.].

¹³ Дані біографії, яку писав 1975 р., дещо суперечать версії 1994 р.

членом товариства «Знання» і позаштатним лектором КП України. Був непоганим лектором, оскільки його лекції мали «успіх у студентів інституту і слухачів вечірнього університету марксизму-ленінізму». Лекції Я. Хонігсман читав «на високому ідейно-теоретичному і методичному рівні» [2, с. 2]. 23 лютого 1979 р. йому було присвоєно вчене звання професора на кафедрі політичної економії [9, арк. 67]. На той час він уже опублікував 43 наукові роботи, зокрема — 3 монографії, а в періодиці, як запевняє орган партійного комітету, ректорату, комітету ЛКСМУ та профспілкової організації Дрогобицького педінституту газета «Радянський педагог», більше ста (sic?! — *Р. Дз.*) наукових статей, а в 1972 р. львівське видавництво «Каменярь» надрукувало його книгу (у співавторстві з В. Літовченком і М. Зеленським) «Дрогобицький ордена Трудового Червоного прапора нафтопереробний завод» [9, арк. 4].

Після захисту докторської дисертації, у жовтні 1973 р., Я. Хонігсмана запросили в Інститут суспільних наук АН УРСР у Львові¹⁴, але, бажаючи мати хоч трохи педагогічної роботи, яку йому надати не змогли, 1974 р. почав працювати у Тернопільському фінансово-економічному інституті на посаді професора кафедри політекономії. Працюючи у Щирці, Дрогобичі й Тернополі, жив окремо від сім'ї (яка проживала у Львові, і він переважно доїжджав на роботу¹⁵), на що скаржився 1 грудня 1975 р. у заяві секретарю Львівського обкому КПУ Дмитрові Яремчуку, прохаючи підшукати йому роботу в одному із закладів вищої освіти Львова [9, арк. 4].

У червні 1976 р. вже остаточно оселився у Львові, влаштувався викладачем кафедри політекономії Львівського політехнічного інституту (водночас пройшов за конкурсом на посаду професора кафедри).

Від 1985 р., вже за т. зв. перебудови, учений інтенсивно працював над проблемами історії й культури єврейської громади в Західній Україні та Польщі. У листі друзям до Америки 29 грудня 2000 р. він писав: «Йдеться про ті матеріали, яких я накопичив і маю зробити, бо якщо я їх не опрацюю, не напишу про них, ніхто крім мене, це не зробить. Я маю на увазі архівні матеріали щодо

¹⁴ В Інституті суспільних наук пропрацював до вересня 1974 р. [9, арк. 8 зв.].

¹⁵ Проживав у Львові за адресою: вул. Жовтнева (тепер — вул. П. Дорошенка), 71, кв. 10.

загибелі євреїв Поділля та Станіславщини, тобто Прикарпаття. Справа в тому, що свого часу я опрацював архівні матеріали про геноцид євреїв у Станіславі та інших містах Прикарпаття. Ці документи німецькою мовою (переважно). Наші колишні радянські дослідники не люблять працювати в архівах. Можливо тому, що не знають мови, не люблять копатися в документах, написаних недоступн[ими] їм мовами. Вони переважно переписують те, що вже написали інші і часто видають за своє. А про ці регіони майже нічого немає достовірного. Писали про це великі дослідники в Німеччині (Сандкіллер, Полль, Хільберг та інші). Ці роботи значно кращі за мою книгу. Вони мали можливість використовувати багато документів німецьких архівів, Яд Вашем, документи нацистських процесів у Німеччині, Англії, США та інших країнах. Їх роботи написані німецькою, англійською, французькою... І знову: наші дослідники в Києві та інших місцях в Україні і ці роботи не знають. У результаті загибель євреїв Прикарпаття, Поділля фактично науково не досліджені. А у мене є якийсь архівний матеріал і багато опублікованої літератури. Ось це все я маю опрацювати, поки ще живу і можу думати і писати»¹⁶ [5]. Перші його дослідження з історії євреїв Галичини та Львова опубліковані у роки т. зв. перебудови у «Віснику Єврейського історичного інституту» та «Єврейському слові». У 1993 р. опублікував книгу «Катастрофа Львовського єврейства (1941–1943)», присвячену знищенню єврейської громади Львова під час німецької окупації, яку згодом переклали українською, англійською та польською мовами.

Я. Хонігсман — автор понад 10 монографій, 8 брошур, приблизно 300 науково-популярних статей [9, арк. 8 зв.] переважно з історії економіки Східної Галичини, серед яких — 4 монографії з питань історії народного господарства Західної України, більше 15 книг та багато журнальних і газетних публікацій, зокрема з питань історії українського єврейства. Його праці перекладені багатьма мовами та видані у різних країнах.

Від часу проголошення незалежності України у 1991 р. Я. Хонігсман — діяльний учасник єврейських організацій — Львівського товариства єврейської культури ім. Шолом-Алейхема та громадської організації «Бней-Брит».

¹⁶ Переклад із російської автора статті.

Залишив спогади про своє життя, зокрема про роботу єврейського кабінету ЛБ АН УРСР у 1946–1948 роках¹⁷ 1 листопада 1990 р. написав заяву до Парткому Львівського політехнічного інституту: «Прощу вважати мене вибувшим з членів КППС через неможливість брати активну участь в її роботі з причин хвороби й старості» [9, арк. 68].

У середині 1990-х років Я. Хонігсман писав: «...ми згадуємо наше колишнє життя. Воно не було променистим, але ми не знали, що стільки ще людського бруду є в нашому житті. Ми не орієнтувалися у наших умовах. Жили в болоті та думали, що так треба. Прав[да], я пам'ятаю: коли "наші" танки опинилися на вул[ицях] Праги, ми розмовляли про це і дійшли висновку, що це початок кінця. Ми, правильніше сказати, відчували, але не усвідомлювали, що настав час вибратися з болота, в якому ми були. Мої земляки це зрозуміли краще за мене і втекли, хто куди міг. А я мріяв стати професором і думав, що тоді бога за бороду схоплю. А виявилось, що мої земляки з Польщі були розумнішими. Вони не стали професорами, але влаштовували життя краще і гарніше десь на заході. Тепер я тільки можу їм позаздрити. Ми були у Відні і там зустрічав таких, як я, які відразу ж після війни пішли на захід. Працювали, вчилися, стали лікарями, адвокатами, вченими та прожили нормальне життя в радості та повному достатку. Тепер вони сміються з таких, як я, вважаючи нас (в особі мене) дурнями, які піддалися радянському обману. Але життя не повернути. Воно дається один раз і тепер бачу, скільки дурниць я наробив. Я все життя працював багато, чогось досяг, а результат нульовий. Вам більше пощастило завдяки розумним дітям. Вони одразу зрозуміли, в якому болоті живуть та вирвали ВАС та себе. І це Ваше щастя»¹⁸ [7, арк. 1].

1996 р. хотів із дружиною емігрувати до Німеччини і подав документи на виїзд [7, арк. 2]: «Ми подали документи до Німеччини 15.01.96 р., тепер туди емігрувати важче, ніж раніше. Ми всюди спізнюємося. Але, відверто кажучи, до німців душа моя не лежить. Я переглянув дуже багато документів, які характеризують їх як націю нелюдів. Щоправда, їхні посібники з моїх співгромадян

¹⁷ Крім спогадів, 8 травня 1998 р. Я. Хонігсман підписав згоду дати інтерв'ю некомерційній організації «Фонд Історичних Відеодокументів "Ті, що пережили Шоа"» [1, арк. 26–27]. Інтерв'ю з Я. Хонігсманом у грудні 2002 р. з'явилося в Інтернеті (фрагмент опубл.: [8, с. 443–447]).

¹⁸ Переклад з російської автора статті.

не кращі, але те, що я побачив з німецьких матеріалів, досить характеризує цю націю. Психологічно я їх зрозуміти не можу й досі. Але якщо я погодився подати документи туди, то заради моєї дружини, яка ізраїльську спеку не витримає. А дружина моя це мій близький друг, частина мого я. Мені дуже і дуже пощастило у житті. Вона заслужила, щоб я зважав насамперед на її інтереси, а не на свої. Тому я подав документи та готовий їхати з нею до Німеччини. Хоча усвідомлюю, що якщо мене не стане, їй буде погано. Але ми сподіваємося, якщо ми туди поїдемо, то заберемо її сестру з чоловіком з Ленінграда»¹⁹ [6, арк. 4]. Але через рік все-таки емігрувати до Німеччини відмовився.

Помер на 86-му році життя у Львові, похований на Янівському кладовищі.

Номура Марі з міста Канадзава (Японія) і Я. Хонігсман у робочому кабінеті. Листопад 2001 р. Львів, вул. Дорошенка, 71, кв. 10

¹⁹ Переклад із російської автора статті.

Основні праці Окремі видання

Хонігсман Я. С. Проникнення іноземного капіталу в нафтову промисловість Західної України. Львів : Кн.-журн. вид-во, 1958. 88 с.

Хонигсман Я. Проникновение иностранного капитала в нефтяную промышленность Западной Украины (1873–1939 гг.) : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. экон. наук. Москва, 1960. 18 с.

Хонігсман Яків Самійлович. Цього не можна забути. Економіка Західної України під гнітом іноземного капіталу (1918–1939 рр.). Львів : Каменярь, 1964. 118, [9] с. : іл.

Хонігсман Я., Черненко Я., Розумний В. Дрогобицьке повстання. Львів : Каменярь, 1965. 9, [1] с. : іл.

Хонігсман Я. С. та ін. Дрогобич. Київ : Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1967. С. 262–284: іл. Відбиток з: Історії міст і сіл Укр. РСР. Львівська область. Текст на одній стороні аркуша.

Хонігсман Яків Самійлович. Проникнення іноземного капіталу в економіку Західної України в епоху імперіалізму (до 1918 р.). Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1971. 254 с.

Тарасюк Володимир Денисович, Хонігсман Яків Самійлович. Союз бізнесу й агресії. (Воєн.-пром. комплекс у системі держ.-монополіст. капіталізму). Київ, 1971. 42 с. (Т-во «Знання УРСР». Сер. 3; № 11).

Хонигсман Я. Иностранный капитал в экономике Западной Украины в период империализма : автореф. дисс. на соискание учен. степени д-ра экон. наук : № 08.592 / [Вильнюс, гос. ун-т им. В. Капсукаса], 1972. 36 с.

Хонігсман Яків Самійлович, Літовченко Василь Павлович та інші. Дрогобицький орден Трудового Червоного прапора нафтопереробний завод. Львів : Каменярь, 1972. 147 с.: іл. (Сер.: Історія фабрик і заводів).

Волькович Леонід Юхимович, Хонігсман Яків Самійлович. Антикомунізм — зброя приречених. Львів : Каменярь, 1975. 175 арк.

Хонігсман Яків Самойлович, Петрусенко Олексій Никифорович. Воєнно-промисловий комплекс капіталістичних країн — матеріальна основа антикомунізму і агресії. Київ : Знання, 1978. 48 с. (Міжнародна серія III ; № 6).

Хонигсман Яков Самойлович. Братская помощь трудящихся Западной Украины испанскому народу в борьбе с фашизмом (1936–1939 гг.). Львов : Изд-во при Львов. гос. ун-те, 1989. 206, [2] с. [4] л. ил.

Хонигсман Я. С., Найман А. Я. Евреи Украины : (Краткий очерк истории). Киев, 1992. Ч. 1. 158 с.

Хонигсман Яков. Катастрофа Львовского еврейства (1941–1943). Львов, 1993. 58 с.

Хонигсман Я. С. Яновский лагерь (Janower zwangsarbeitslager fur juden in Lemberg) : краткий исторический очерк, Львов : ЛПТ, 1996. 36 с.

Хонигсман Я. С. К столетию Базельского Конгресса : лекция и интервью профессора Якова Хонигсмана. Киев, 1997. 27 с.

Хонигсман Я. 600 лет и два года (история евреев Дрогобыча и Борислава). Львов, 1997. 68 с.

Хонигсман Я. Катастрофа еврейства Западной Украины. Евреи Восточной Галиции, Западной Волыни, Буковины и Закарпатья в 1933–1945 годах. Львов, 1998. 352 с.

Хонигсман Я. С. Люди, годы, события : статьи из нашей давней и недавней истории. Львов, 1998. 136 с.

Хонигсман Я. С. Бней Брит во Львове : ист. очерк. Львов, 1999. 38 с.

Хонігсман Яків. Збірник статей / Львів. т-во єврейської к-ри. Львів, 2000. 152 с.

Хонигсман Я. Евреи города Броды (1584–1944). Львов, 2001. 122 с.

Хонигсман Яков. Благотворительность евреев Восточной Галиции. Киев : Ин-т Юдаїки, 2002. 85 с.

Хонигсман Яков. Городок Львовский и Мостиска — еврейские общины, которых нет. Львов : Львов. о-во еврейской к-ры им. Шолома Алейхема, 2003. 104 с.

Хонігсман Яків. Янівське пекло : короткий нарис історії Янівського концтабору у Львові. Львів, 2003. 63 с.

Хонигсман Я. С. И. Г. Оршанский — выдающийся юрист и историк евреев России (к 130-летию смерти 1875–2005). Запорожье, 2006. 446 с.

Хонигсман Я. С. Генрих Герц. Запорожье, 2008. 450 с.

Окремі статті

Хонигсман Я. С. Документы по истории и культуре евреев в Государственном архиве Львовской области. *Єврейська історія та культура в Україні* : матеріали конф. (Київ, 22–23 листоп. 1993 р.) / Асоц. євр. орг. та общин України, Асоц. юдаїки — н.-д. центр. Київ, 1994. С. 186–191.

Хонигсман Я. Обзор документальных источников по истории евреев в фондах Центрального государственного исторического архива Украины во Львове. Москва : О-во «Еврейское наследие», [1997]. Без паг. (Сер. «Еврейский архив» ; вып. 7).

Хонигсман Я. С. Неоценимый вклад: из истории науки и культуры евреев Украины (XVI–XVII веков). *Истоки* : Вестник Народного университета еврейской культуры в Восточной Украине. Харьков : Тарбут Лаам, 1999. № 5 : июль-дек. С. 67–76.

Хонигсман Я. Юденраты в Западной Украине. Москва, 1999. URL: <http://www.jewish-heritage.org/hngsmn2.htm>.

Хонігсман Я. Документи катастрофи у Державному архіві Львівської області. *Українське єврейство* : підготовчі матеріали популярної енциклопедії «Українське єврейство». Київ, 1999. Вип. 4 : Препринти ст. до т. «Україноодайка. Українсько-єврейські взаємини». С. 10–18.

Опубліковані спогади

Хонігсман Я. С. Несколько слов о Кабинете юдаики при Библиотеке им. В. Стефаника Академии наук УССР во Львове. *Пам'ятати заради життя* : матеріали «круглого столу» з приводу 40-річчя загибелі членів Єврейського антифашистського комітету. (Київ, серп. 1992 р.). Київ, 1993. С. 135–137.

Yakov Honiksmán / Interviewer: Ella Orlikova (Lvov, Ukraine, 2002). URL: <http://www.centropa.org/biography/yakov-honiksmán> (дата звернення: 2.09.2015). Інтерв'ю з Яковом Хонігсманом записала російською мовою Елла Орлікова й опублікувала в перекладі англійською мовою.

До відділу рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника від 1993 р. документи передавав сам фондоутворювач. Основний масив документів після його смерті частинами передавала дружина Я. С. Хонігсмана впродовж 2009–2011 років. Одразу було здійснено первинний розбір документів, фізичний стан яких був задовільним.

Наукове опрацювання архівного фонду Я. С. Хонігсмана у відділі рукописів почав провідний бібліотекар Д. І. Дідовський, а після його смерті опрацювання архіву у 2018 р. продовжив автор цієї статті. Унаслідок наукового опрацювання було сформовано особовий архівний фонд «Хонігсман Яків Самуїлович (29.12.1922 – 08.10.2008) — економіст, дослідник історії єврейської спільноти в Західній Україні», що містить 300 справ, 1714 документів другої пол. ХІХ ст. – 2009 р. Справи тематично об'єднані у три описи — опис № 1 «Документи біографічні та з діяльності, наукові праці та робочі матеріали до них, колекційні документи, фото та ілюстративні матеріали, різне» (за другу пол. ХІХ ст. – 2009 р., 112 справ), опис № 2 «Листування» (за 1937–2002 роки, 188 справ), опис № 3 «Листування з організаціями» (за 1956–2002 роки, 109 справ).

Опис № 1 «Документи біографічні та з діяльності, наукові праці та робочі матеріали до них, колекційні документи, фото та ілюстративні матеріали, різне» складається з семи розділів: Розділ І. Біографічні документи та документи про вченого; Розділ ІІ. Документи про наукову, педагогічну, громадську діяльність вченого; ІІІ. Наукові праці, статті, рецензії; ІV. Робочі матеріали; V. Колекційні документи; VI. Фото та ілюстративні матеріали;

VII. Різне. Опис містить 112 справ, 1175 документів за другу пол. XIX ст. – 2009 р.

До першого розділу опису (спр. № 1–5) увійшли документи за 1949–2009 роки. Справи розміщено здебільшого хронологічно, як і в межах справи. У розділ входять особисті документи, зокрема про освіту, наукову діяльність, особова справа вченого, автобіографія, анкета, біографічна довідка, нагородний лист, адреси з нагоди ювілеїв, рецензії на наукові праці Я. Хонігсмана, листи, вирізки з газет, які стосуються біографії вченого та його родини, статті про нього.

Другий розділ (спр. № 6–21) за 1947–2008 роки містить програми, запрошення, листування, протоколи нарад та документи про участь Я. Хонігсмана у всесоюзних та міжнародних наукових конференціях: запрошення і програми наукових конференцій, вирізки з преси з інформацією про конференції, а також деякі замітки Я. Хонігсмана безпосередньо під час цих заходів. Тут збережені і протоколи нарад та документи про його участь у цих конференціях, симпозіумах, зборах товариств, концертах, вечорах та інших заходах. Є тут і матеріали Львівського відділу благодійного товариства «Бней-Брит» за період його президентства. Сюди внесено переліки друкованих праць Я. Хонігсмана як працівника кафедри політичної економії Тернопільського фінансово-економічного інституту, списки його праць за темою дисертації, переліки науково-популярних статей в обласних і республіканських газетах, списки праць, опублікованих після захисту докторської дисертації, друковані рецензії та огляди на його праці, анотації його робіт, рецензію Я. Хонігсмана на навчальний посібник «Міжнародні економічні відносини», матеріали, які стосуються захистів його кандидатської і докторської дисертацій, тексти цих дисертацій (копії), прохання від адміністрації Дрогобицького державного педагогічного інституту про дозволи для Я. Хонігсмана користуватися матеріалами архівів, спецфондів бібліотек, а також прохання про зняття копій із матеріалів цих установ, бібліографічні матеріали, виписки з документальних матеріалів фондів ЦДІА України у м. Львові.

Третій розділ (спр. № 22–71) за 1960-ті – 2008 р. містить монографії фондоутворювача, зокрема останню «Люблин, город моего детства и юности» (Львів, 2008), розділи монографій (переважно

стосуються фінансового капіталу Західної України до і після Першої світової війни), тексти статей і лекцій, статті Я. Хонігсмана, опубліковані у періодиці, зокрема до історії м. Дрогобича (спр. 60). У певний час Я. Хонігсман зацікавився розвитком ремесел у Галичині, про що свідчить машинопис його праці «Ремесло и цехи в городах Русского воеводства (вторая половина XVII – 70 гг. XVIII вв.)» (спр. 26, 1981 р.). Наприкінці життя Я. Хонігсман зацікавився історією самоврядування у середньовічному Львові. Вказівки на опубліковані документи й архівні джерела до історії самоврядування у Львові періоду феодалізму містить машинопис його праці «Джерела і література до теми “Феодальний спосіб виробництва”» (спр. 25, 2001 р.). Тут також зберігаються статті з історії й економіки Польщі, окремі публікації Я. Хонігсмана та в збірниках (спр. 70), матеріали, які стосуються друку поезій Якова Шудріха і переклад їх з ідишу російською мовою Я. Хонігсмана (спр. 66), рецензії Я. Хонігсмана на праці Є. Яроса, про можливість видання книги В. Кутіка, на підготовлену книгу Олега Васюкова (спр. 71). Серед тенденційних недатованих [1960-ті роки?] статей на політекономічну тематику (про австро-угорський (спр. 39), німецький (спр. 41), французький (спр. 49) імперіалізм, особливості промислової революції в Західній Україні (спр. 39), про генезис капіталізму і первісне нагромадження капіталу на західноукраїнських землях (спр. 40), соціально-класову структуру буржуазно-поміщицької Польщі (спр. 44, 1980-ті роки?) і т. д.) — недатований [1970-ті роки?] машинопис моралізаторської статті «Про культуру поведінки радянської молоді» (спр. 31). До проблем міжнаціональних відносин у часи правління М. Горбачова (друга пол. 1980-х років), тобто у час, коли відбувалося зростання самосвідомості і серед євреїв Радянського Союзу, Я. Хонігсман не був байдужим (спр. 33, 34). Вочевидь тоді він написав велику статтю (40 с.) «Летопись мук и отваги» про гітлерівський т. зв. богунський табір і лазарет смерті радянських військовополонених біля Житомира, серед яких було багато євреїв (спр. 50). Свої статті й замітки, переважно прокомуністичного пропагандистського змісту, Я. Хонігсман у 1950–1980-х роках публікував у газетах «Вільна Україна», «Львовская правда», «Ленінська молодь» (Львів), «Радянське слово» (Дрогобич), іноді — у часописах «Вільне життя» (Тернопіль), «Ровесник» (Тернопіль),

«Слава Родины» (Львів), «Радянський студент» (Львів), науковому часописі «Український історичний журнал» (Київ) (спр. 61, 62, 63). У такому самому дусі написана його праця: «Под знаменем інтернаціоналізму (Участие трудящихся Западной Украины в борьбе с фашизмом в Испании 1936–1939 гг.)» (спр. 64) (Львів, 1988, 257 с.).

Від 1990-го року, в часи вже ослабленої радянської цензури і за незалежної України, майже усі статті Я. Хонігсмана були на єврейську тематику: про репресованих євреїв під час сталінських утисків, про перші поселення євреїв на Прикарпатті, про жертви Бабиного Яру в Києві, про знищення львівського гето під час Другої світової війни, про українсько-єврейські відносини. Публікувався, як і раніше, про що свідчать вирізки й ксерокопії з газет, у львівській пресі, зокрема у новостворених виданнях: Львівського товариства єврейської культури імені Шолом-Алейхема газети «Шофар», газетах «Високий замок», «Ратуша» та інших, а також у київських — «Возрождение-91», «Еврейские вести», журналі «Філософська і соціологічна думка» (спр. 67).

Я. Хонігсман — автор двох покажчиків: 1) Документы по истории и культуре евреев в Государственном архиве Львовской области. *Єврейська історія та культура в Україні* : матеріали конф. (Київ, 22–23 листоп. 1993 р.) / Асоц. євр. орг. та общин України, Асоц. юдаїки — н.-д. центр. Київ, 1994. С. 186–191; 2) Обзор документальных источников по истории евреев в фондах Центрального государственного исторического архива Украины во Львове. Москва : О-во «Еврейское наследие», [1997]. Без паг. (Сер. «Еврейский архив» ; вып. 7), про що свідчить ксерокопія з його передмови з авторськими правками (спр. 68).

За рік перед смертю вийшов його нарис із передмовою Лариси Воловік «Люблин, город моего детства и юности» (Львів, 2008) (спр. 69).

Четвертий розділ (спр. № 72–93) за другу пол. ХІХ ст. – після 2007 р. становлять матеріали до бібліографії історії України, зокрема до історії західних областей України, до історії міст і сіл, до історії суспільно-політичної думки в Україні ХІХ–ХХ ст. (спр. 72), підготовчі матеріали Я. Хонігсмана про економіку Західної України (спр. 74), вирізки, окремі сторінки, фрагменти періодичних видань, зокрема газети «Биробиджанер штерн» (спр. 76), матеріали

про війну в Іспанії 1930-х років (спр. 75), втрати євреїв під час Другої світової війни (спр. 75), матеріали, які стосуються генеалогії Рапапортів, Шнайдів та інших єврейських родин (спр. 85, 87), замітки й виписки з архівних фондів, зокрема з *Archiwum Akt Nowych* у Варшаві (спр. 77, 80, 83), Центрального державного архіву Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР у Києві й обласного держархіву міста Мукачєва (спр. 78), архівні виписки про вірменів у Польщі та Західній Україні (спр. 82), матеріали, які стосуються єврейських поховань у Львові (спр. 84), матеріали про єврейську літературу Галичини на початку ХХ ст. (ідишем, спр. 86), статистичні матеріали народного господарства Західної України та населення (спр. 88), польської нафтової промисловості (спр. 89), картотеки, зокрема, яка стосується життя і діяльності Я. Хонігсмана (спр. 93), бібліографічні картотеки до праць мистецтвознавця В. Вуйцика (спр. 92), педагога Ф. Науменка (спр. 90, 91).

П'ятий розділ (спр. № 94–102) за 1972–2008 роки — це колекційні документи, зокрема наукові праці В. Головка (спр. 94), Є. Яроса (спр. 95, 96), З. Ляндау і Є. Томашевського (спр. 97), Н. Руденка (спр. 99), М. Швагуляка (ксерокопія з друку, спр. 100), Н. Рудницької (автореферат канд. дисертації, спр. 101), Р. Тарнавського й О. Микулича (друк, спр. 102), копія докторської дисертації А. Лозінського «Кульминационный этап гражданских войн во Франции XVI в.» (1977, спр. 98 у 2 т.).

Шостий розділ (спр. № 103–108) за 1930-ті – поч. 2000-х років містить фотографії і репродукції діячів соціал-демократичного і комуністичного руху (спр. 104), учасників Інтербригад війни в Іспанії 1938 р. (спр. 105, 108), діячів КПЗУ і комуністичного руху в Західній Україні (спр. 105, 106), кілька знімків Я. Хонігсмана в останні роки життя (спр. 103), а також декілька фотонегативів (спр. 107).

У сьомий розділ (спр. № 109–112) за 1970-ті – 2003 роки входять різноманітні адреси, буклети, телефони, візитівки, дарчі написи, розписки, накладні, рахунки (спр. 109), перелік літератури, яку Я. Хонігсман передав до бібліотеки ЛННБ України ім. В. Стефаника і Політехнічного інституту (спр. 110, 111), копії універсалів XVI–XIX ст., які фондоутворювач передав до відділу рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника (спр. 112).

Опис № 2 «Листування» охоплює 188 справ, 539 документів за 1937–2002 роки і поділяється на два розділи: розділ I. «Листи Я. С. Хонігсмана» (спр. № 1–55); розділ II. «Листи Я. С. Хонігсману» (спр. № 56–188), справи в яких систематизовано за абеткою прізвищ адресатів та авторів листів. Прізвища та ініціали кореспондентів, місця проживання адресатів і кореспондентів, які не вдалося встановити, подано в квадратних дужках. Листи від невідновлених осіб сформовано окремими справами, які розміщено наприкінці розділів. Мову документів опису вказано у заголовку справи. Для документів, дати написання яких не встановлено, вжито скорочення «б. д.».

Копії листів-відповідей Я. Хонігсмана (розділ I), які він часто залишав собі, здебільшого надруковано на машинці. Опис охоплює листи до знайомих, родичів, колег, учених із різних країн, друзів до Я. Хонігсмана, копії листів із кореспонденції інших осіб. Серед адресатів і адресантів — письменник, науковець, викладач, кандидат психологічних наук, редактор бюлетеня «Еврейский мир» (Росія) Семен Августевич (спр. 1, 56), один із засновників Київської єврейської міської громади Семен Авербух (спр. 57), діяльний учасник віденської єврейської громади професор Якоб Аллерганд (спр. 58), адвокат і нотаріус у Тель-Авіві Менахем Аміад (спр. 3, 59), завідувач кафедри нової і новітньої історії Одеського університету, професор Семен Аппатов (спр. 60), колишня працівниця ЛННБ України ім. В. Стефаніка, а згодом емігрантка до США Надія Банчик (спр. 61), дослідниця з Гдині (Польща) Беата Бартчак (спр. 62), емігрант із Лондона Александр Бейліс (спр. 63), мешканець Амстердама доктор Карел Беркхофф (спр. 65), головний рабин м. Львова Мордохей Болд (спр. 67), представник Центральної ради євреїв Німеччини Ігнатій Бубіс (спр. 4, 69), директор бібліотеки Головної школи планування і статистики у Варшаві Стефан Вжосек (спр. 73), наукова працівниця з архітектури й урбанізму у Празі Анн М. Вітлін (спр. 75), засновниця Харківського музею голокосту та історії євреїв Лариса Воловик (Воловік) (спр. 6, 77), професор із Швейцарії Гейко Гауманн (спр. 7, 82), виконувач обов'язків директора Єврейського історичного інституту в Польщі Маврицій Горн (спр. 85), психолог Олексій Губко (спр. 87), професор

Ягеллонського університету в Кракові Міхал Галяс (спр. 88), автор статей у газеті «Новости недели» про політичну й економічну ситуацію в Ізраїлі Герберт Геллер (спр. 89), колишня вчителька Я. Хонігсмана з міста Любліна Марія Гузкова (спр. 97), літератор з Варшави Станіслав Длуський (спр. 99), старший міжнародний віцепрезидент організації «В'наі В'рith International» в Монако Йозеф Домбергер (спр. 12, 100), професор і дослідник літературних зв'язків таджицького та українського народів Александр Дун (спр. 101), редактор єврейського ліберального тижневика «Форвертс» (США) В. Едідович (спр. 102), науковий співробітник Білефельдського університету (Німеччина) Томас Зандкюлер (спр. 104), засновник архіву, який досліджує історію та збирає документи із загубленого світу єврейських національних корпорацій «Historica academica judaica», професор у Граці Гаральд Зеєванн (спр. 106), відомий журналіст із Нюрнберга й автор кількох книг Бернд Зіглер (спр. 108), спеціаліст з авіаційних систем і апаратів радіозв'язку, систем дального космічного радіозв'язку, доктор технічних наук і викладач Центру наукових працівників і викладачів юдаїки «Сефер» (Москва) Рашид Капланов (спр. 16, 110), «праведник народів світу» з Рівного Кирило Кіндрат (спр. 111), дослідниця історії євреїв у розділеній та міжвоєнній Польщі, докторка філософії з Тюбінгена Ганна Козінська-Вітт (спр. 112), кураторка і менеджерка колекції Єврейського музею у Відні Габріеля Кольбауер-Фріц (спр. 17, 113), працівник Центру документації сучасної австрійської літератури у Відні Гайнц Люнцер (спр. 27, 127), аспірантка Гамбурзького університету (кафедра європейської історії) Єва-Марія Лянгнер (спр. 128), кандидат технічних наук і автор книжки «Єврейський геноцид в Україні в період окупації. 1941–1944» з Харкова Юрій Ляховицький (спр. 28, 129), дослідник живопису і скульптури польських євреїв у XIX і XX ст. Єжи Маліновський (спр. 131), дослідниця сучасного мистецтва, ізраїльського мистецтва та єврейської історії Тамі (Тамар) Манор (спр. 132), дослідник історії євреїв міста Запоріжжя Сергій Орлянський (спр. 33, 140), адвокат, який обстоював права колишніх громадян СРСР на притулок у США, Петро Рабінович (спр. 144), єврейський переселенець зі Львова до США Давид Райц (спр. 36, 146), доктор клінічної психології Ханан Рапапорт (спр. 37, 147), редактор «Słowa Żydowskiego»

у Варшаві Адам Рок (спр. 38, 148), ректор Львівського політехнічного інституту О. Рудавський (спр. 19), дослідниця освіти євреїв на Волині Наталія Рудницька з Житомира (спр. 150), учасниця східноукраїнської міжрегіональної організації «Тарбут Лаам» у Харкові Тетяна Сиріцька (спр. 39, 151), керівниця проекту варшавської філії «United States Holocaust Memorial Museum» Аліна Скібінська (спр. 152), голова фонду «Survivors of the Shoah» у Лос-Анджелесі (США) Стівен Спілберг (спр. 155), професор й інженер із Хайфи (Ізраїль) Авшалом Тау (спр. 158), видатний історик, автор численних публікацій, присвячених історії євреїв у Польщі, професор Варшавського університету Єжи Томашевський (спр. 43, 161), австрійська сценаристка і режисерка Сузанна Фройнд (спр. 163), філософиня, перекладачка, редакторка, співзасновниця єврейського місячника «Midrasz» у Варшаві Белла Шварцман-Чарнота (спр. 164), професор Інституту юдаїки при Тюбінгенському університеті Стефан Шрайнер (спр. 169), польський історик, професор Інституту історії Сілезького університету, дослідник історії промисловості Єжи Ярос (спр. 170) та ін.

Листування здебільшого стосується життя єврейських громад у тих країнах, у яких проживали або куди емігрували знайомі та близькі Я. Хонігсмана, рецензування і публікації наукових праць, обміну інформацією та літературою з тими людьми й установами, з якими він спілкувався і співпрацював.

Опис № 3 «Листування з організаціями», що містить 109 справ, 454 документи 1956–2002 років, складається з двох розділів: розділ I. «Листи Я. С. Хонігсмана» (спр. № 1–13); розділ II. «Листи Я. С. Хонігсману» (спр. № 14–109). Систематизовано за абеткою початкових літер назв установ або назв видань чи видавництв. Листи від невстановлених установ сформовано окремими справами, які розміщено наприкінці розділів. Встановлені адреси (міста) подано у квадратних дужках, невстановлені — позначено знаком запитання у квадратних дужках. Сумнівне датування аналогічно подано у квадратних дужках. Мова документів російська, українська, польська, ідиш та ін.

Копії листів-відповідей Я. Хонігсмана (розділ I), які він часто залишав собі, здебільшого друковані на машинці. Серед них — листи до львівських видавництв — Львівське книжково-журнальне

видавництво (згодом — «Каменяр») (спр. 5, 6), до Києва — редакція «Українського історичного журналу» (спр. 7), редколегія збірників «Питання політичної економії» (спр. 83), до Москви — редакція «Великої радянської енциклопедії» (спр. 1), видавництво «Прогресс» (спр. 90), Вірменії — видавництво «Госполитиздат» Вірменії (спр. 2), Польщі — редакція газети «*Życie Warszawy*» (спр. 9), редакція тижневика «*Źródło*» (спр. 10), редакційна колегія тому «Львівська область» багатотомного видання «Історії міст і сіл УРСР» (спр. 91), редколегія міжвузівського збірника «Питання історії народів СРСР» (м. Харків, спр. 82) та ін.

Розділ II опису № 3 значно більший за обсягом, оскільки фондоутворювач дбайливо зберігав майже всі надіслані йому від установ листи, друковані переважно на машинці на службових бланках. Співпрацював з українськими республіканськими газетами Львова: «Вільна Україна» (спр. 24), «Львовская правда» (спр. 73); Києва: «Друг читача» (спр. 38), Ужгорода: «Закарпатська правда» (спр. 47), «Комсомольское знамя» (Київ, спр. 67), «Робітнича газета» (спр. 92) і журналами: «Економіка радянської України» (м. Київ, спр. 40), «Український історичний журнал» (м. Київ, спр. 97), «Блокнот агітатора» (м. Київ, спр. 19), «Комуніст України» (спр. 66). З-поза меж України Я. Хонігсман отримував листи від редакцій газет: білоруської — «Зара» (м. Брест, спр. 49), киргизької — «Советская Киргизия» (м. Фрунзе (нині — Бішкек), спр. 93), польської — «*Czerwony sztandar*» (м. Вільнюс, спр. 106).

Ще з 1950-х років Я. Хонігсман співпрацював із редакціями московських журналів «Внешняя торговля» (спр. 25), «Вопросы экономики» (спр. 27), «Вопросы истории» (спр. 28), «История СССР» (спр. 53), «Коммунист» (спр. 64) і газет «Литературная газета» (спр. 69). У 1960–1980-х роках намагався співпрацювати, хоч не завжди успішно, з московськими журналами: «Агитатор» (спр. 14), «Азия и Африка сегодня» (спр. 16), «Вопросы истории КПСС» (спр. 29), «Деньги и кредит» (спр. 33), «Экономические науки» (спр. 42), «Исторический архив» (спр. 51), «Мировая экономика и международные отношения» (спр. 74), «Народное образование» (спр. 75), «Новая и новейшая история» (спр. 79), «Новый мир» (спр. 80), «Новое время» (спр. 81), «Преподавание истории

в школе» (спр. 88) та газетами: «Экономическая газета» (спр. 41), «Советская родина» (спр. 94).

У часи так званої перебудови в середині 1980-х років з'явилися можливості, нереальні в часи сталінізму й брежнєвізму, для вивчення історії єврейського народу. Я. Хонігсман подавав свої статті у видання «Биробиджанер штерн» (м. Біробіджан, Росія, спр. 18), а з відновленням Україною незалежності у 1991 р. почав налагоджувати наукові відносини з вітчизняними виданнями «Літопис Червоної Калини» (м. Львів, спр. 70) й організаціями: Інститут юдаїки (м. Київ, спр. 59), Львівське товариство єврейської культури ім. Шолом-Алейхема (спр. 72), Харківський регіональний історико-меморіальний центр дослідження катастрофи «Дробицький яр» (спр. 99) і закордонними установами, такими як Єврейський історичний інститут у Варшаві (спр. 43), Єврейський общинний центр Санкт-Петербурга (спр. 45), Єврейський університет Єрусалима (спр. 46), Констанцький університет (Німеччина, спр. 68), Посольство Ізраїлю в Києві (спр. 86), Фонд Джозефа Перельмана (м. Москва, спр. 98), архівом і музеєм «Яд Вашем» в Єрусалимі (спр. 105), кварталником «Judaica» (м. Цюрих, спр. 107), отримував запрошення на конференції із Запорізького державного університету (спр. 48), Ягеллонського університету в Кракові (спр. 104), Чернівецького університету (спр. 102) та з інших вітчизняних і закордонних установ.

У листуванні Я. Хонігсмана з організаціями головню йдеться про рецензування і публікацію його науково-популярних праць, про обмін інформацією та літературою з установами, з якими співпрацював, а також про життя єврейських громад як в Україні, так і за кордоном.

Отже, архів Я. Хонігсмана може стати корисним дослідникам економічної історії Західної України другої половини ХІХ – початку ХХ ст., зокрема процесів проникнення іноземного капіталу у промисловість Західної України та розвитку нафтової промисловості Галичини. Цінними є праці фондоутворювача про знищення (Голокост) євреїв під час німецької окупації Галичини, а також документи, які стосуються життя єврейської громади Львова після здобуття Україною незалежності у 1991 р.

1. Документи, листи, вирізки з газет, які стосуються біографії Я. Хонігсмана та його родини // ЛННБ України. Від. рукоп. Ф. 250. Оп. 1. Спр. 4. 32 арк.
2. Колектив викладачів і студентів інституту. Новий доктор наук. *Радянський педагог* (Дрогобич). 1972. 1 верес. (№ 26).
3. Комський Б. Через тернии — к звездам. *Шофар* (Львов). 2002. № 12.
4. Комський Б. Через тернии — к звездам (окончание). *Шофар* (Львов). 2003. № 2.
5. Лист Я. С. Хонігсмана Даниїлу і Норі з невстановленим прізвищем // ЛННБ України. Від. рукоп. Ф. 250. Оп. 2. Спр. 48. 1 арк.
6. Листи Я. С. Хонігсмана невстановленим особам // ЛННБ України. Від. рукоп. Ф. 250. Оп. 2. Спр. 55. 16 арк.
7. Листи Я. С. Хонігсмана Поліні Михайлівні і Олексію Самойловичу з невстановленими прізвищами // ЛННБ України. Від. рукоп. Ф. 250. Оп. 2. Спр. 51. 2 арк.
8. Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника : переміщення і втрати фондів. Т. 2 (1946 – березень 1953) : зб. док. і матеріалів / [упоряд.: Галина Сварник (керівник), Роман Дзюбан (передмова), Маргарита Кривенко, Леся Кусий, Володимир Муравський] ; НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаника. Львів, 2019. XXXII + 622 с. (Джерелознавча серія).
9. Особисті документи Я. Хонігсмана // ЛННБ України. Від. рукоп. Ф. 250. Оп. 1. Спр. 2. 68 арк.
10. Свешніков І. Спогади музейного працівника. *Пам'ятки України: історія та культура*. 2008. № 2. С. II–XXXVIII.
11. Феллер М. Людина з солодким прізвищем. *Еврейские вести*. 1998. Янв. (№ 1–2).

References

1. Dokumenty, lysty, vyrizky z hazet, yaki stosuiutsia biohrafii Ya. Khonihsmanna ta yoho rodnyu [Documents, letters, newspaper clippings concerning the biography of J. Honigsman and his family]. LNNBU. Vid. rukop. F. 250, inventory 1, file 4, 32 fol. [in rus., Ukr.].
2. Kolektyv vykladachiv i studentiv instytutu [The team of teachers and students of the institute] (1972, September 1). Novyi doktor nauk [The new doctor of sciences]. *Radianskyi pedahoh* (Drohobych), 26. [in Ukr.].
3. Komskyi B. (2002). Cherez ternyyu — k zvezdam [Through hardship to the stars]. *Shofar* (Lvov), 12 [in rus.].
4. Komskyi B. (2003). Cherez ternyyu — k zvezdam (okonchanye) [Through hardship to the stars (the ending)]. *Shofar* (Lvov), 2 [in rus.].

5. Lyst Ya. S. Khonihsmana Danyilu i Nori z nevstanovlenym prizvyshchem [Letter of Yakiv Honigsman to Daniel and Nori with an unknown name]. LNNBU. Vid. rukop. F. 250, inventory 2, file 48, 1 fol. [in rus.].
6. Lysty Ya. S. Khonihsmana nevstanovlenym osobam [Letters of Yakiv Honigsman to unidentified persons]. LNNBU. Vid. rukop. F. 250, inventory 2, file 55, 16 fol. [in rus., Pol.].
7. Lysty Ya. S. Khonihsmana Polini Mykhailivni i Oleksiiu Samoiloivychu z nevstanovlenymy prizvyshchamy [Letters of Yakiv Honigsman to Polina Mykhailivna and Oleksiy Samoiloivych with unidentified surnames]. LNNBU. Vid. rukop. F. 250, inventory 2, file 51, 2 fol. [in rus.].
8. Svarnyk, H., Dziuban, R. & Kryvenko, M. et. al. (comp., 2019). Lvivska natsionalna naukova biblioteka Ukrainy imeni V. Stefanyka: peremishchennia i vtraty fondiv [Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv: displacements and losses], 2 : (1946 – March 1953) : zb. dok. i materialiv. Lviv. XXXII, 622 p. [in Ukr.].
9. Osobysti dokumenty [Personal documents]. LNNBU. Vid. rukop. F. 250, inventory 1, file 2, 68 fol. [in rus., Ukr.].
10. Svieshnikov, I. (2008). Spohady muzeinoho pratsivnyka [Memories of the Museum curator]. *Pamiatky Ukrainy: istoriia ta kultura*, 2, pp. II–XXXVIII [in Ukr.].
11. Feller, M. (1998, January). Liudyna z solodkym prizvyshchem [Man with a sweet name]. *Evreiskye vesty*, 1–2 [in Ukr.].

Roman Dziuban, Candidate of Historical Sciences, Senior Research Fellow, Manuscript Department, Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv

Yakiv Honigsman and his collection in the funds of Manuscript Department of Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv

In recent years, the interest of both the general public and the scientific community to get better acquainted with the culture of national minorities in Ukraine has been growing. Therefore, intelligence becomes relevant, which covers the processes of development of cultures of these minorities and actualizes the directions of further research in this area. One such minority is the Jewish minority. Jews belong to one of the oldest ethnic minorities in

Ukraine, known since ancient times. The number of Jews declined sharply in Ukraine in the middle of the last century, due to the policy of extermination by the German Nazis during World War II, and continued to decline during the independence of Ukraine due to the departure of a large number of Jews to their ancient homeland. territory of the State of Israel. However, in the new post-Soviet conditions of an independent Ukrainian state, the Jewish community has better opportunities to develop its national culture. The purpose of the article and our task was to review the personal fund of the economist and researcher of the history of the Jewish community of eastern Poland and western Ukraine, which makes up the historical and biographical background. Archival research methods were used in compiling the descriptions of J. Honigsman's fund, and a biographical method was used in compiling the biographical information about the scientist. Autobiographies, personal documents, memoirs, articles about the scientist, as well as correspondence were used for the analysis. General historical research methods and the historical source method were useful. The described archive of J. Honigsman can be useful first of all to economists who study the economy of Western Ukraine in the second half of the XIX – early XX centuries. There are some values of his work on the life and death (Holocaust) of Jews during the German occupation of Galicia, as well as documents relating to the life of the Jewish community in Lviv after Ukraine gained independence in 1991.

Keywords: *Honigsman, Jewish literature, old prints, manuscripts, B'nai Brith International, reviews, ghetto, Ukrainian-Jewish relations, correspondence.*